

УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81.373.612

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.6/01>**Бабич Т. В.**

Центральноукраїнський національний технічний університет

ВПЛИВ ЕКСПРЕСИВНОЇ КОНОТАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ СЕМАНТИКИ СЛОВА

У цій науковій статті розглянуто один із найважливіших аспектів, що впливає на формування семантики слова – експресивність.

Загальновідомо, що значення слів – це сформоване та закріплене уявлення про дійсність носіями певного мовного соціуму. Слово правдиво і точно діагностує ті потреби, які актуальні для суспільства у цей період часу. Що важливо і що є цінним.

У статті визначено, що смислове наповнення слів невід’ємне від конотативного компонента, який у свою чергу впливає на їх експресивність. Тому й словникові значення інтерпретуються залежно від сприйняття дійсності. Як наслідок, експресивність стає частиною семантики та діагностує особливості сприйняття подій, які відбуваються. Слово при цьому актуалізує усі свої можливості як явні, так і імпліцитні.

У цій науковій праці з’ясовано, що така властивість слова зумовлена рухливістю та семантичною відкритістю мови, здатна змінювати його семантику, створювати можливості для асоціативного зближення одних лексичних одиниць з іншими і є основою для формування різних відтінків у значеннях мовних одиниць в експресивному функціонуванні.

Як відомо, найчастіше підґрунтям виникнення експресивних компонентів смислу семантичного варіанта стають як можливості зіставлення лексико-семантичних варіантів на рівні імпліцитних семантичних компонентів з прихованою або очевидною подібністю описуваних предметів та явищ, так і аналогії між ними, допущення тотожності різнопланових денотативних сфер.

Засобом смислового перекодування слова також стають когнітивна діяльність людей та особливості світосприйняття на основі складних, непрямолінійних поєднання образів.

Доведено, що експресивні конотації при формуванні семантики слова мають системний характер. Вони взаємозумовлені та становлять єдність. Практичне функціонування слова – це складний процес так званого омовлення світу, його когнітивна обробка. Чим оригінальніше, або й парадоксальніше експресивні конотації у значенні слова, тим вище його семантичне напруження, тим більший ступінь зміни його семантики.

Ключові слова: семантика слова, експресивність, конотація, імпліцитність, семантична відкритість слова.

Постанова проблеми. Актуалізація лексичного значення слів, репрезентує потенційно закладені в них семантичні компоненти та сприяє варіюванню та прирощенню смислу. Ці лексичне наповнення слів і стають виявом їх рухливості та багатоплановості.

Формування експресивної конотації в семантичній структурі слова здійснюється насамперед стилістично маркованими елементами значення.

Експресивність слова залежить від невідповідності звичної території використання конкретного слова зі сферою, до якої належить позначуване.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вітчизняних вчених висвітлено питання впливу естетичної конотації на формування семантики слова., як от: М. Голянич, А. Загнітка, І. Голубовська, Л. Лисиченко, Л. Масенко, Т. Марусика, О.О. Семенець тощо.

Науковці акцентують увагу на актуальності цієї проблеми та необхідності вивчати її глибше та детальніше. Вони стверджують, що реалізація цього механізму можлива завдяки експлікації значень мовної одиниці, яка висвітлює важливість та сучасність впливу естетичної конотації на

формування семантики слова та зумовлена комунікативними потребами їх вивчення, адже інші ресурси слова другорядні.

Метою статті є стає аналіз теоретичних засад теорії впливу експресивної конотації на формування семантики слова шляхом співвіднесення їх значень одне з одним на тлі їх загальноновживаних народних значень.

Виклад основного матеріалу Мовні знаки, в яких закодована інформація, можуть викликати певний спектр емоцій. Емотивність – це омовлені знання, що вміщують емоційні компоненти значення слова. Погляд новітньої лінгвістики на слово як на генеровану вербальними засобами дійсність дає змогу розглядати його як носій не лише смислового ядра, але й експресивно – оцінних значень. Слово є не лише відбитком дійсності, а й засобом її інтерпретації.

Прийняті суспільством уявлення та норми функціонують у сфері людських емоцій, тому мова не може задовольнятися передаванням інформації, позбавленої конотативних компонентів: різних оцінок, властивих суб'єкту мовлення. Вони й надають мові емоційного забарвлення. Особливості такого віддзеркалення дійсності містяться в емоційно-експресивних, оціночних обертонах як структурних компонентах лексичного значення [8, с. 103]. Їхня мета – виразити суто індивідуальне, особистісне світосприйняття, настрій.

Емоційні компоненти значення у семантиці слова цілком переконливо «демонструють взаємозв'язок різних факторів формування змісту мовного знака, передусім – гносеологічних та соціально-психологічних» [7 с. 34]. Під емоційним компонентом значення розуміють «мовні засоби, які використані для вираження емоцій» [5, с. 5].

Емоційні компоненти значення в семантико-когнітивному аспекті створюють певне емоційне тло, яке часто може виступати змістоутворювальним та змістоперетворювальним чинником. Формування в семантиці слова емоційних відтінків значення пов'язане з актуалізацією тих знань людини, які зберігаються у вигляді форм чуттєвого зображення. Отже, емоційне тло виникає на перетині двох систем: надмовної (або гносеологічної), яка репрезентує складну систему емоційних моделей автора, та власне мовної. Порушення традиційного синтагматичного зв'язку з мовленнєвим оточенням призводить до розвитку семантики слова.

При аналізі емоційних відтінків значення слова слід зазначити, що експресивно елементи відігра-

ють важливу роль у трансформації значень та, відповідно, у створенні нових лексичних одиниць.

Однак часто лінгвісти не вважають доречним говорити про експресивні емоційні відтінки значення як про компоненти семантичної структури слова, оскільки ці «співзначення» не завжди об'єктивні і взагалі знаходяться поза мовою та мають суто психологічні особливості.

Не існує єдиного погляду й на методи дослідження експресивних компонентів значення. Проблема експресивності взагалі належить до розряду найменш розроблених як у галузі лексикології, так і в стилістиці. Пояснюється це тим, що цей багатогранний феномен є надзвичайно специфічним і важко піддається однозначному опису.

Ми поділяємо погляди мовознавців, які розглядають сутність експресивних елементів як актуалізацію потенційних компонентів смислової структури мовної одиниці, у результаті чого у слова з'являється нове значення або відтінок значення. Часто у свідомості мовного колективу відбувається зміщення в розумінні конкретної референтної співвіднесеності слова (тобто його основного значення) убік тих конотацій, які асоціюються з даним референтом у структурі лексичного значення; центральну позицію поступово займає експресивний обертон, звільняючись від меж свого основного значення, стає автономним та перетворюється у самотійну мовну одиницю.

Експресивність слова на смислові можливості слова, особливості сполучуваності з іншими словами. При дослідженні процесів зміни семантики слова під впливом емоційного тла ми використовуємо загальноприйнятий розподіл експресивних відтінків значення на позитивні та негативні. Розуміємо при цьому, що експресивність поширюється практично на всі одиниці мови та виражається в оціночних словах, афіксальних утвореннях, словах з нейтральним значенням, що через вплив контексту набувають експресивного забарвлення, інколи у вигуках, частках, синтаксичній структурі тощо.

На рівні індивідуального мовлення в експресивному смисловому контексті знаходить вираження особа мовця, склад його думок. Особливістю структури лексичного значення слова є факт реалізації емоційної сторони, яка створює яскраве почуття та відкладається в підвалинах пам'яті людини, формуючи психолінгвістичну основу експресивно-складної конотації [2, с. 90].

Під терміном «конотація» розуміємо додаткові ознаки предметно-логічного ядра, які реалізують периферійні семи. Ці семантичні компоненти

можуть упливати на зміну предметно-логічного ядра слова, яке вказує на співвіднесеність із певним поняттям. Для позначення предметно-логічного ядра існують і інші назви: об'єктивне значення, концептуальне ядро, понятійний компонент, дескриптивний компонент, присудок перемінного підмета, постійне значення-основа.

Окрім того, певні емоційно-експресивні орієнтири людини зумовлюють реалізацію експресивно-оцінної номінації. На тісний зв'язок експресії та оцінки вказує В.М. Русанівський, вважаючи експресивність не тільки результатом, але й процесом діяльності, характеризуючи його як віддзеркалення цінності культури «яка збільшує кількість назв того самого поняття та разом з тим дає можливість поєднувати номінацію з певною суб'єктивною оцінкою денотата» [6, с. 100].

У цій статті слід звернути увагу на низку термінів, які широко застосовуються в семасіологічних дослідженнях. Однак, різні автори розуміють їх певною мірою по-різному. Це такі терміни, як *семантична структура слова (лексеми)*, *лексема*, *семема*, *сема*.

Терміном *семантична структура слова (лексеми)* в лінгвістичній літературі позначають семантику слова як сукупність усіх його значень, а також структуру кожного окремого значення або однозначного слова. Терміни *лексема* й *семема* в спеціальній літературі мають здебільшого такі значення: *лексема* – багатозначне слово; *семема* (або лексико-семантичний варіант) – окреме значення лексеми [6, с. 46].

Згідно цих поглядів, «семантична структура лексеми – це упорядкована, ієрархічно організована сукупність декількох значень, або лексико-семантичних варіантів, даного слова [6, с. 46]. Кожне значення багатозначного слова має свій денотат і сигніфікат. Терміни *денотат* і *сигніфікат* заведено розуміти так: *денотат* – конкретний предмет, що актуалізується в момент мовлення [80, с. 9], *сигніфікат* – поняття, яке закріплене за класом предметів у свідомості людей». Сигніфікат існує до моменту мовлення саме тому, що мовець «повідомляє додаткові відомості про цей предмет, приписуючи йому власні прикмети» [1, с. 34]. Усі значення багатозначного слова мають одну або декілька спільних семантичних ознак, завдяки яким семема належать до однієї лексеми.

Основною одиницею лексико-семантичного рівня мови є семема (лексико-семантичний варіант), яка «не існує поза лексемою – її матеріальним носієм, складає одне з її значень» [6, с. 29]. Семема – це одиниця складної структури. «Семема,

будучи крайньою одиницею лексико-семантичного рівня на синтагматичній осі, не є найпростішою при парадигматичному порівнянні з іншими словами» [80, 56]. Вона структурно організована та вміщує компоненти (семи), які об'єднуються в такі групи: предметно-логічну частину (вона виражає співвіднесеність з поняттями), відтінки значення, граматичну оформленість значень, емоційно – експресивну забарвленість, лексичну та синтаксичну сполучуваність [3, с. 6–8].

Досліджуючи зміну семантики слова, особливо важливого значення надаємо саме предметно-логічній частині семема як найважливішому компоненту лексичного значення. Видозміна експресивного компонента семантичної структури слова (граматичних значень, лексичної й синтаксичної сполучуваності та ін.), безумовно, відбувається в індивідуальному слововживанні, і це може стати предметом спеціальних досліджень.

«Семема, у свою чергу, розкладаються на компоненти» [8, с. 86]. Компонентний аналіз семема дозволяє виділити її семантичні ознаки, або семи. Виявлення цих найменших одиниць змісту – сем – зумовлено, в першу чергу, необхідністю поділяти значення з метою його дослідження. Разом із тим семи є об'єктивно існуючими одиницями, це «відбиток у свідомості носіїв мови різних рис, які об'єктивно властиві денотату або приписані йому мовним середовищем та, відповідно, є об'єктивними стосовно мовця» [3, с. 9]. Будучи мінімальними елементами значень, семи стають для них будівельним матеріалом. З огляду на безперервний характер значення, «членування семема на семи теоретично є безкінечним, його межа зумовлена мірою знань людини про позначений словом денотат» [3, с. 8].

З огляду на сказане, будемо дотримуватися думки, що семи – це найменші одиниці семантичної структури слова, вони існують об'єктивно і відображають живу людську думку, як неподільне поняття у складі іншого поняття.

Основа семантичної деривації становить головна властивість сем, їхня рухомість і нестійкість. Це дає змогу актуалізувати одні семантичні ознаки й нейтралізувати інші.

Залежно від місця в ієрархії смислової структури значення семи поділяють на основні (які належать до ядра значення), такі, що безпосередньо відбивають понятійний зміст однозначного слова або відтінка значення, та периферійні (які репрезентують у лексичному значенні якості та відношення й опосередковано характеризують поняття та взаємозв'язки) [3, с. 8]. Периферійні

семи так само, як і ядерні, можуть бути комунікативно релевантними в умовах певних ситуацій і контекстів [6, с. 48]. Ядерні семи найбільш необхідні, а периферійні – достатні для організації смислу. Акцентуалізація периферійних елементів у значенні слова є різною. Крім того, у визначенні ступеня периферійності важливу роль відіграє такий чинник, як активність сем, тобто здатність деяких периферійних сем заміщати ядерні.

Для називання периферійних семантичних ознак слова у науковій літературі функціонують різні терміни: факультативні, потенційні, асоціативні], неосновні, можливі, диспозиційні, похідні,

Вивчення слова у семантичному аспекті висвітлює таку модель його значення, в якій потенційні семи можуть стати реальними та внаслідок ієрархічної значущості семантичних компонентів здатні суттєво змінюватись. Відносна повнота опису об'єктивної дійсності досягається у слові за рахунок підключення значущих для відповідних контекстуальних умов асоціативних ознак інформаційного потенціалу лексико-семантичного варіанта.

Найважливішим чинником, який регулює функціонування одиниць лексико-семантичного рівня, є актуалізація смислових елементів, сем, адже саме вони керують комунікативними намірами висловлювання. Під актуалізацією семи слід розуміти комунікативно зумовлене виділення семи у структурі значення, яке призводить до «сприйняття учасниками акту спілкування як комунікативно-релевантного, яке включається в актуальний смисл слова» [6, с. 15]. Процес лексичної актуалізації встановлює ситуативний зв'язок між мовною формою та завдяки посередництву вибір-

кового суб'єктивного відбитку художником навколишнього світу – фактом позамовної дійсності. Таким чином, функція актуалізації висловом полягає у переведенні мови у мовлення.

Характер варіювання лексичного значення в основному зумовлений типом активного компонента семантичної ознаки і максимально направлений на особистісний відбір. Може спостерігатися перегрупування сем, нейтралізація ядерних, переміщення їх на периферію та висунення периферійних сем на перший план.

Наслідком таких змін стає виникнення різного роду мікрозначень слова, оскільки актуалізується не весь семний склад цього значення, а тільки певна його частина, навіть тільки одна його сема. Ці процеси у семантичній структурі слова Ю.С. Лазебник визначає як семантичний розвиток. «Семантичний розвиток – це актуалізація (під дією контексту) у структурі слова тієї семантичної ознаки, яка необхідна для його (слова) узгодження із семантикою навколишнього світу, та нейтралізації інших сем, що стає основою контекстуальної транспозиції стилістичного забарвлення лексеми» [4, с. 241]. Іншими словами, актуалізація семантичних ознак на рівні індивідуального мовлення представлена «звуженням» конкретного словесного значення.

Висновки. Таким чином, слово в експресивному значенні наділене рідкісною властивістю: воно здатне передавати найрізноманітніші значення, найтонші смислові відтінки; набуває можливості вміщувати в собі багатше значення, оперуючи при цьому незначним набором семантичних ознак, порівняно з його корелятом у лексичній системі.

Список літератури:

1. Алатирева Н.Б. Номінативна ланка в середовищі українського обрядового гіпотексту: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01, Одеса, 2002. 186 с.
2. Барабуля А.Н. Психолінгвістичні основи емотивно-складної/ Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. Київ, 2004. С. 89–94.
3. Жулинський М. Зі словом вітальним – до Ліни Костенко. Слово і час. – 2000. № 3. С. 7–9.
4. Лазебник Ю.С. Поезія як модель світу: лінгвістичний аспект: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01, Київ, 1996. 334 с.
5. Невідомська Л. Г. Імплицитність: дискусійні питання її мовознавчої інтерпретації. Вісник Прикарп. ун-ту. Філологія. Івано-Франківськ, 1999. С. 13–24.
6. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ: Наук. думка, 1988. 236 с.
7. Снітко О.С. Внутрішня форма і зміст номінативних одиниць. Мовознавство. 1989. № 6. С. 9–14.
8. Тараненко О.О. Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії. К: Наукова думка, 1980. 115 с.

Babych T. V. THE INFLUENCE OF EXPRESSIVE CONNOTATION ON THE FORMATION OF WORD SEMANTICS

This scientific article examines one of the most important aspects that affects the formation of the semantics of a word – expressiveness.

It is common knowledge that the meaning of words is a formed and fixed idea about the reality of the speakers of a certain language society. The word truthfully and accurately diagnoses the needs that are relevant for society in this period of time. What is important and what is valuable.

Understanding the semantic content of words is inseparable from the connotative component, which in turn affects their expressiveness. Therefore, dictionary meanings are interpreted depending on the perception of reality. As a result, expressiveness becomes a part of semantics and diagnoses the peculiarities of the perception of events that occur. At the same time, the word actualizes all its possibilities, both explicit and implicit.

Such a property of the word is determined by the mobility and semantic openness of the language, is able to change its semantics, create opportunities for the associative convergence of some lexical units with others and is the basis for the formation of different shades in the meanings of linguistic units in expressive functioning.

Most often, the basis for the emergence of expressive components of the meaning of a semantic variant is the possibility of matching lexical-semantic variants at the level of implicit semantic components with hidden or obvious similarity of the described objects and phenomena, as well as analogies between them, the assumption of the identity of various denotative spheres.

The cognitive activity of people and the peculiarities of world perception based on complex, non-linear combinations of images also become a means of semantic recoding of words.

Expressive connotations in forming the semantics of a word have a systemic nature. They are mutually determined and form a unity. The practical functioning of the word is a complex process of the so-called understanding of the world, its cognitive processing. The more original or paradoxically expressive connotations in the meaning of a word, the higher its semantic tension, the greater the degree of change in its semantics.

Key words: *semantics of the word, expressiveness, connotation, implicitness, semantic openness of the word.*